

ZYGMUNT GAŁECKI

KRÓTKA HISTORIA WYRAZU *KUDYŚ*

Od pewnego czasu – kilku, kilkunastu lat – słyhać na Podlasiu dość tajemnicze słowo *kudyś*, w l. mn. *kudysie*, którego z pewnością do 1970 r. nie słyzałem w Siedlcach ani też na wsi. Rzeczownik ten ma znaczenie ‘pijak, obibok, który przez całe dnie wystaje na ulicy, czekając na okazję wypicia alkoholu’. Dzisiaj występuje zarówno w miastach, jak i po wsiach, gdzie został może przeniesiony przez młodzież szkolną. W Siedlcach obok postaci *kudyś* jest też *kudyl*, w Łosicach *kudyś* ‘pijak i złodziej’, w Sokołowie Podlaskim *kudyś* i *żul*. Podobnie na wsi, np. *Tam koło Paprotni trzech kudysów piło ten spirytus..., pili, pili ji rano żaden nie wstał* (1995, Ptaszki pow. siedlecki, od starszego mężczyzny); jako wyzwisko: *kudyś - ty kudysiu!* (1996, Wodynie, Wola Wodyńska w pow. siedleckim); *takie, co pijo to kudysie* (1998, Roguziec k. Łosic). W Wyczółkach pod Łosicami tylko młodzi mieszkańcy znają słowo *kudyś*, starsi mówią *łazuga*.

Kudysie są na Podlasiu nazywani innymi charakteryzującymi wyrazami: *stojan* (Biała Podlaska), *postojan* (Janów Podlaski), *stojak*, *stojaki* obocznie do chyba nowszego *kudyś* (Mordy), *lump*, *meliniarz*, *pener*, *żul* (Siedlce). Te ostatnie nazwy są zresztą szerzej w Polsce znane. W innych miastach wschodniej części kraju też spotykamy nazwy od czasownika *stać*, np. neosemantyzm *stójkowy* obocznie do *czwartak*, *czwartacy* w Zamościu¹.

Formę językową *kudyś* łatwo skojarzyć ze wsch.-słowiańskim zaimkiem pytajnym w ukraińskiej i białoruskiej postaci *куди/куды* ‘dokąd’, której w rosyjskim odpowiada *куда*, a w dawnym języku polskim *kędy*. Całkiem realne wydaje się przejście wyrazu z pogranicznych gwar wschodniosłowiań-

---

Dr Zygmunt GAŁECKI – adiunkt w Instytucie Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego; adres do korespondencji: Roguziec 2, 08-140 Mordy.

¹ Informacje te w większości zawdzięczam studentom filologii polskiej z Lublina, Siedlec i Warszawy.

skich, tym bardziej że w polskich gwarach na Podlasiu są w potocznym użyciu wyrażenia z tym zaimkiem, np. *kud^ly tam!* ‘gdzie tam’, *kud’y mu tam do niego!* itp. Możliwe byłoby również podciągnięcie wyrazu do polskich formacji ekspresywnych, powstałych w wyniku derywacji dezintegralnej typu *kochaś* : *kochany*, *kochanek*, *koleś* : *kolega*, czy hipokorystycznych imion męskich *Jaś*, *Staś* (por. też ukr. *Ібась*, *Петрусь*) itd. Dawność formacji tego typu potwierdzają przykłady *bryś* ← *brytan*, *cyś* ← *cygan/lekl* dawna nazwa ‘członka’ BrSE 69, *duś* ‘dukat’ SGP-Karł I 397, *kuś* ← *kutas*, *kur/as*/ SłSE III 437 oraz np. *szpaś* ‘szpak’ użyty przez J. Bakę jako synonim *młodzieńca*:

Śliczny Jasiu,
Mówny szpasiu,
Mój słowiku,
Będzie zyku [...]
(*Młodym uwaga*)².

Wobec tego mógłby być *kudyś* formacją analogiczną i etymologicznie tłumaczyłyby się tak: ‘stoi, bo nie ma dokąd (kud^ly) iść, czeka na kolegów i okazję wypicia alkoholu’. Przynajmniej tak jest przez otoczenie postrzegany, o czym świadczą synonimiczne nazwy *stojan*, *postojan*, *stojak*. Jedynym, ale istotnym mankamentem tego wywodu jest fakt, że nie notowano takich formacji od podstaw nierzeczownikowych.

Można by również założyć, że *kudyś* wywodzi się z *kundyś* // *kundys*, a te od *kundel* (zob. SłSE III 368) przez skojarzenie z bezdomnym psem. Na przeszkodzie stoi jednak trudność formalna, tj. zmiana *-un-* na *-u-*. Dodajmy, że i przyczyna paralelizmu fonetycznego *kond-* / *kund-* / *kud-* nie jest dla etymologów całkiem jasna (ESUM III 141), chociaż w tym wypadku, w wyrazie ekspresywnym nie wydaje się to przeszkodą istotną.

Obie hipotezy byłyby teoretycznie możliwe, bardziej lub mniej prawdopodobne. Tymczasem dokładniejsze poszukiwania w słownikach dają podstawę stwierdzeniu, że mamy tu do czynienia z wyrazem dawniej znanym z gwar ludowych wschodniej Polski i w innym niż dzisiaj znaczeniu. Inne też jest tego wyrazu pochodzenie.

Z materiałów H. Łopacińskiego³, niemal w całości powtórzonych w SGPKarł II 513, wynika, że *kudyś* w znaczeniu ‘diabeł, zło, zły duch’

² *Baka odrodzony. Uwagi o śmierci niechybnej wszystkim pospolitej, wierszem wyrażone przez X. Bakę S. J. [...]*, Wilno 1855, s. 98.

³ *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego*, „Prace Filologiczne” 4(1893); 5(1889).

był w 2. poł. XIX wieku znany na obszarze szeroko pojętej Lubelszczyzny (Janowskie, Lubelskie) wraz z Chełmszczyzną i ziemią łukowską. Łopaciński, powołując się na *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* F. Miklosicha (Wiedeń 1886), odsyła do ps. (chyba dialektalnego?) *kudesz* i ros. *kudъ* ‘diabeł’. Potwierdził tę etymologię M. Vasmer (ES II 398, 400), odnosząc ros. *kud* ‘zły duch’, *kʹudies* ‘psotnik’ do czasownika -*кудить*, *кужь* ‘żartować, drwić, psocić’, zwykle *прокʹужить*, *прокʹужу* ‘zagrać zły żart, napsocić’ z rozbudowaną rodziną wyrazową w języku rosyjskim. W słowniku W. Dala II 212 oprócz podstawowego *kud*, które jest tu chronologizowane jako dawne i lokalizowane jako północne, znajduje się także *kudʹ* r.ż. i *kudiʹesje* r.n., czasownik *kudiʹesitʹ* ‘czarować, zajmować się czarami, wróżbą, zamawianiami’ oraz ‘biadolić, przekudzać, hulać’, przymiotnik *kudiʹesnyj* ‘niezwykły’ i kilka innych wyrazów. Ze względu na formę omawianego wyrazu polskiego warto wynotować z tego słownika nowogrodzkie *kʹudies* ‘okrutnik, człowiek obłudny, nieszczerzy’ i *kudiesʹa* // *kudiʹesy* ‘cuda za pośrednictwem siły nieczystej, czarnoksiężstwo, czary’⁴.

Mimo tła słowiańskiego, ściśle tylko południowosłowiańskiego, i indoeuropejskiego (pokrewieństwo staroindyjskie, nowoperskie, greckie, germańskie), nie daje Vasmer materiału białoruskiego i ukraińskiego, a z języków zachodniosłowiańskich tylko pol. dial. *prze-kudzić* ‘psuć, marnować; nudzić, tęsknić; wzbudzać tęsknotę; dokuczać, naprzykrzać się’ (na Podlasiu *sprzekuda* ‘ten, który mówi i postępuje na przekór’). Być może zatem południowosłowiański zasięg wyrazu (por. scs. *kuditi*, *kuždō*, *kudiši* ‘lästern, schmähen’) i jego występowanie na Rusi w okresie staroruskim lub – jak zaznacza A. Bańkowski – przeniesienie wyrazu z tekstów cerkiewnosłowiańskich pisanych na Rusi na słowiańskie południe (ES I 202), a z drugiej strony brak jakichkolwiek śladów tego wyrazu w historycznej polszczyźnie, pozwala widzieć w nim cerkiewizm, który przeniknął do gwar ludowych i środowiskowych z języka rosyjskiego w wieku XIX.

Krótką i nieciągłą historią wyrazu w odmianach środowiskowych i terytorialnych języka polskiego okazuje się historią odległą w czasie, jeżeli przyjmujemy dość ugruntowaną hipotezę o zapożyczeniu tego wyrazu z języka rosyjskiego: ros. *kud/i/es* → pol. *kudyś* z podwyższeniem artykulacji nieakcentowanego *e* do *y* i/lub atrakcją morfologiczną wyrazu polskiego do formacji ty-

⁴ O staroruskich paronimach *k-udes*a ‘gusła magiczne, szamańskie’: *č-udes*a ‘cuda („prawdziwe cuda” Jezusa i jego świętych)’ zob. A. Bańkowski, ES I 201-202. Pełny materiał i próby objaśnienia wyrazów obu gniazd etymologicznych zawiera *Etimologičeskij słowarʹ sławjanskich jazykow. Prastawjanskij leksičeskij fond*, red. O. N. Trubaczew, z. 13, Moskwa 1987, s. 83-84.

pu *kochaś*, *koleś*, *obwieś* i podobnych oraz zmianą znaczenia etymologicznego. Dziś *kudyś* w gwarach ludowych jest wyrazem o proveniencji miejskiej, bo też kudysie są najbardziej widocznym elementem pejzażu miejskiego, i zarazem zapożyczeniem wewnętrznym z miejskich gwar środowiskowych do gwar ludowych.

SŁOWNIKI

- A. B a ń k o w s k i, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 2000 (skrót: ES).
- A. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927 (BrSE).
- W. D a ł, *Tołkowyj słowar' żywego welikoruskiego jazyka*, t. I-IV, Moskwa 1881-1882 (1979-1980).
- Etymotolichnyj słownik ukrajinskoji mowy*, hołownyj red. O. S. Melnyczuk, t. I-III, Kyjiw 1982-1989 (skrót: ESUM).
- M. F a s m e r, *Etimologiczeskij słowar' ruskogo jazyka*, pieriewod s niemieckiego i dopońnienia O. N. Trubaczewa, t. I-IV, Moskwa 1986-1987 (skrót: ES).
- L. S a d n i k, R. A i t z e t m ü l l e r, *Handwörterbuch zu den altkirchenslawischen Texten*, 's-Grevenhage 1955.
- F. S ł a w s k i, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-V, Kraków 1952-1982 (skrót: SłSE).
- Słownik gwar polskich*, ułożył J. Karłowicz, t. I-VI, Kraków 1900-1911 (skrót: SGPKarł).

A SHORT HISTORY OF THE WORD *KUDYŚ*

S u m m a r y

In the paper I discuss the history of the word *kudyś* "drunkard, loafer." In the second half of the nineteenth century it is found in the local and folk dialects of eastern Poland, probably from the Russian language. Considering several etymological possibilities, the most probable one is that the word was borrowed. In the end of the twentieth century it appeared in the folk dialects in south Podlasia as an internal borrowing from the urban dialects.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: zapożyczenia, gwara środowiskowa.

Key words: borrowings, middle dialect.